

7. Remarque E.M. Das unbekannte Werk. Frühe Romane. — Köln, 1998.
8. Remarque E.M. Schatten im Paradies. — Güterloh, 1971.
9. Simpson W. Der Enkel. — Darmstadt, 1954.
10. Spoerl A. Ein unbegabter Liebhaber. — München, 1964.

Художні фільми

11. Wir können auch anders. Regie: Buck D., 1993.
12. Burning Life. Regie: Welz P., 1995.
13. Gute Zeiten, schlechte Zeiten. FS-Serie, RTL, 2000.

Lesya Mayevska. Nonverbal Components of the Complex Speech Act "Mutual Understanding" (on the Basis of the German Dialogue Speech). The nonverbal components of the complex speech act "mutual understanding" are considered in the article, their semantic characteristics and pragmatic potential are analysed. It is ascertained that the nonverbal elements express the mutual understanding in the combination with language means or singly. But the use and interpretation of them are always conditioned by the concrete communicative situation and especially by its social features.

Валерій Михайленко

ДЕЙКТИЧНІСТЬ ЗАЙМЕННИКА-ПІДМЕТА У СПОНУКАЛЬНОМУ РЕЧЕННІ ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ

Існує велика кількість спеціальної літератури з проблеми особових займенників в індоєвропейських мовах — походження, розвиток, форми, значення і функції. Однак дотепер багато питань семантики і функції особового займенника, серед яких — характеристики особового займенника в якості дейксиса реципієнта спонукування потребують спеціального висвітлення.

Дейктичні слова — це слова, що виконують функцію покажчиків або специфікаторів того чи іншого суб'єкта, об'єкта, місця, часу або ідеї [15]. Дейксис може розглядатися і як особлива "функція вказівки, співвідношення" [2], що властива деяким частинам мови. Дейксис відноситься до прагматики з точки зору логіки тому, що значення дейктичного слова не може бути визначене без ситуації комунікації. Отже, дейктичний елемент виражає означення об'єкта — предмета, місця, моменту мовлення та інше через своє відношення до мовленнєвого акту [5, 245-246]. Відмінність дейктичних слів від номінативних полягає в їхній ситуативності тому, що тільки в конкретній ситуації вони втрачають невизначеність і набувають значення конкретного об'єкта [6, 38-44]. До дейктичних слів відносяться займенники, прислівники, прислівникові одиниці та ін. Постійна референція цих слів з актом мовлення (його теми, діяча, місця і часу) — основна риса дейксису, що додає йому унікальності та неповторності. Дейктична єдність висловлення у форматі "Я — ТУТ — ТЕПЕР" забезпечує його існування [10, 40-45]. А в спонукальному висловлюванні його існування забезпечують такі персональні/просторові/часові формули пізнання, що об'єднані по горизонталі:

Я → ТИ / ВИ

ТЕПЕР → ПОТІМ

ТУТ → ТАМ.

Вони можуть бути також об'єднані й по вертикалі:

Я → ТЕПЕР → ТУТ

ТИ / ВИ → ПОТІМ → ТАМ

Висловлювання в ситуації прямої комунікації завжди припускає наявність продуцента мовлення і реципієнта, які не завжди виражені у висловлюванні. Спонукальне висловлювання на рівні поверхневої структури містить тільки імпліцитні показники мовця, тому що та частина речення, що містить дейксис І-ої особи одн., елімінується у процесі трансформації при виході спонукального висловлювання на поверхневий рівень.

Дейксис реципієнта спонування зберігається, наприклад, у давньоанглійській мові в імпліцитній формі в 75 %-80 % від числа всіх спонукальних речень з імперативним дієсловом і тільки в 20-25 % виступає в експліцитній формі — займенники 2-ої особи одн., дв., мн. та 1-ої особи дв. і мн.

У процесі вивчення дейктичної функції особового займенника у спонукальному реченні необхідно встановити його походження і природу в давньогерманських мовах.

Характерною ознакою спонування є займенник 2-ої особи одн. називного відмінка: гот, д-а, д-фриз, д-сакс, д-ісл, д-швед, д-норв *þu*; д-в-н *du*. Форма *þu* у зазначених мовах сягає спільно германського *þu*, а німецька форма сягає індоєвропейського **tu*. В усіх германських мовах відзначена альтернація форм із початковим глухим і дзвінким дентальним $d(>\tilde{d}) - t(p)$. В енклізі якість дентального звуку визначається його мінімальною дистрибуцією, що стосується довготи і стислості форми, то багато дослідників указують на тенденцію використання довгого варіанта в проклізі і короткого в енклізі. [7, 107].

Форми 2-ої особи мн. сягають спільно германського *juz* і далі — спільно індоєвропейського — *ius* (**i - ue *i - We*).

Вочевидь, основа **ju* (*iu-*) корелює з основою **we*, яка функціонувала в якості первісної 2-ої особи мн. з указівним елементом — *i* — [9, 309]. Зазначена форма, вважає В. Петерсен, функціонувала для позначення двоїни і на доказ наводить форму *vay-am* “ми” [16, 164-194]. Кінцева — *s* (*s - r*) — вторинна, з’явилася, ймовірно, як результат аналогії форм 1-ої особи мн **yos, *nos*. Що стосується зміни голосного, то можна припустити, що давньогерманські форми 2-ої особи мн. — продукт процесу вирівнювання за 1-ою особою мн.: д-а 2-а особа мнж *ze*, 1-а мнж *we*, мнж, д-сакс 2-а особа мнж *gi, ge*, 1-а мнж *wi, we*, д-в-н 2-а особа мнж *ir*, 1-а мнж *wir*, д-ісл 2-а особа мнж *er*, 1-а мнж *ver*.

Друга особа двоїни називного відмінка у давньогерманських мовах: гот *jut*, д-а *zi*, д-сакс *git*, д-в-н **jiz*, д-ісл *it*, д-шв *it*, д-норв *þit*.

Зазначені форми двоїни сягають спільногерманської форми *jut* і далі спільно індоєвропейської **iu* (*-duo*), що також вживалася і в множині. Германські форми особового займенника 2-ої особи двоїни утворені шляхом додавання основи особового займенника множини плюс числівник “два”, що підтверджується існуванням литовської форми *judu*, де — *du* корелює з індоєвропейською формою числівника **duo* “два” (пор.: литов. *ju - du*); гот *ju - t*; д-сак *gi-t*; д-а *zi - t*; д-ісл *i-t*). Голосна з’явилася під впливом форм 1-ої особи двоїни.

В індоєвропейських граматиках говориться про те, що форма множини особового займенника “ми” не є простим множенням “я + я + я +...”, отже, вона має іншу основу, ніж форма однини “я”. Це положення потребує певного уточнення. Виходячи із загальної дейктичної функції, можна зазначити, що денотат, який позначається займенником “ми”, належить до того ж класу денотатів, що і денотат, позначений займенником “я”. Іншими словами, денотати займенників “я” і “ми” відносяться до класу осіб, а тому мають загальну семантику: я — “особа, мовець”; ми — “особа, мовець + інші особи” [4, 41-42]. Цю точку зору поділяє також і Е. Бенвеніст, який пише, що “ми” не є множиною ідентичних об’єктів, а деяким сполученням, що включає “я” і “не-я” і тому подібне. “Ми” є не що інше, як об’єднання чіткого виокремлення елементів. Тут яскраво виражена перевага “я” [3, 267-268]. При використанні займенника 1-ої особи мн. у спонукальному висловлюванні, так само, як і форма 1-ої особи дв., вони мають інший елементний зміст, ніж при використанні в розповідному висловлюванні, порівн.:

розповідне	спонукальне
1 ос. мн. а) ми = я + він/вони: ми = ти + я/ви +я (ексклюзивна форма)	

б) ми = я + ти/ він/вони (інклюзивна форма)

1 ос. дв. ми обидва (← я + він/вони) ми обидва← ти +я/ви +я, ми обидва ← (я + ти/ він/вони) інклюзивна форма [7, 35].

У спонукальному висловлюванні сема 2-ої особи переважає у формі 1-ої особи двоїни і множини.

Різний елементарний аналіз тих самих займенників, але в різних за комунікативним типом висловлюваннях та комунікативною інтенцією автора зумовлений специфікою

спонукального висловлювання, його спрямованістю на адресат. Мовець одночасно є суб'єктом і об'єктом спонукання, тому що включає і себе у виконання дії, до якої він спонукає, тому термін "інклюзивне" набуває в цьому випадку нового змісту. Це дає нам можливість віднести займенник 1-ої особи дв. і мн. до сфери дейксиса 2-ої особи. При цьому зауважимо, що зазначені займенники можуть входити як до сфери дії мовця (ich — Deixis), так і до сфери слухача (Du — Deixis), що підтверджується проведеним вище аналізом [13, 9-12].

Форма 1-ої особи мн. називного відмінка: гот *weis*, д-а *we*, д-фриз *wi*, д-сакс *wi*, д-в-н *wir*, д-ісл *ver*, д-шв *vir*, д-норв *ve* походить від спільно германського *wis/wiz*, що сягає індоєвропейського **uei*, ймовірно, найстарішої форми, що підтверджується наявністю її варіантів: санскрит *vay- im*, авестинська *vaet* і давньоперська *vayam* мають той же форматив **om*, як і у формі 1-ої особи одн. **eg* — *om* форма на — *s*, що, цілком вирогідно, вдруге з'явилася за аналогією з формами непрямих відмінків **nos* [16, 154]. Форма 1-ої особи двоїни називного відмінка: гот *wit*, д-а *wit*, д-сакс *wit*, д-в-н **wiz*, д-ісл *vit*, д-шв *vit*, д-норв *vit*.

Дані займенники мають ідентичну форму в спільно германській мові *wis/wiz*, що сягає індоєвропейського **ue* або **ue-*; при злитті з числівником "два" утворює займенник 1-ої особи двоїни в давньогерманських мовах. Це підтверджується існуванням даної форми в литовській мові *ve-du*, елемент — *t* у давньогерманських мовах — залишок від числівника **duo* "два". Генетичний аналіз займенників 1-ої і 2-ої особи давньогерманських мов дозволив установити їхнє спільне походження, тоді як порівняльний типологічний аналіз дав можливість виявити їх спільні та власні особливості.

Таблиця 1

Особові займенників, що виступають у функції дейксиса реципієнта спонукання у структурі спонукального речення

число	особа	мова										
		іє	герм	готык	двнсакс	двнвн	двна	двнфр	двннорв	двнісл	двншв	
одн.	2			þu	þu	du	þu	þu	þu	þu	þu	
дв.	1	*ue-	wis	vit	wit	wiz	wit	—		vit	vit	
	2	*iu	jut	juz	git	juz	jit	—	it, þit	it	it	
мн.	1	*uoi	wis	weis	wi	wir	we	wi	ver	ver vio		
			wiz		we							
	2	ius	juz	jus	gi	ge	ir	je	i,gi	er	þer	
Основні підгрупи давньогерманських мов				східна	західна				північна			

Основною ознакою дейксису є те, що він пов'язаний з контекстом мовленнєвого акту для ідентифікації в даному випадку реципієнта спонукання. Особові займенники 1-ої та 2-ої особи організують свою підсистему тому, що вони зв'язані з ситуацією/контекстом мовлення, де вони вказують на учасників спонукання [8, 246-247].

Дейксис 2-ої особи або дейксис співрозмовника **Du-Deixis* найчастіше не виділяється в окремий тип показників, у випадку виділення, відноситься до складу загального дейксиса "Der-Deixis" [13, 12]. Вихідному "Я" протистоїть "не-Я", але в мовленні відбувається перехід "не-Я" > "ТИ" (співрозмовника) та "Він/Вона/Воно/Вони" (об'єкт мовлення), див. Історію "не-Я": [12, 16-22], де наведено протипоставлення "Я — ТИ : ВІН", тобто існують займенники, що співвідносяться з мовцем і слухачем, а також займенники 3-ої особи, що співвідносяться з об'єктом дійсності.

Тим часом дейксис реципієнта був характерний ще для спільно індоєвропейської мови, тому що, за свідченням К. Бругмана, 2-га особа особових займенників сягає означеного кореня **te/to/t-*, що також є основою дейксиса реципієнта, а не спільного дейксиса [11, 122-126].

З позиції семантичних ролей дейксису спонукання властива подвійність, по-перше, він функціонує, як об'єкт (пацієнта) спонукання, тобто мовець спонукає його до виконання дії; по-друге, він функціонує, як адресат спонукання; по-третє, він є й агентом дії, до виконання

якої спонукають. На граматичному рівні займенник вживається у функції підмета. При актуальному членуванні спонукального речення займенник-підмет, на наш погляд, є рематичною частиною, у випадку його вживання в сильній позиції.

Кожне ти/ви має свою референцію, тому щоразу позначає особу, взяту в її одиничності. Це вказує на унікальність реципієнта, який при кожному своєму використанні одержує нове наповнення, тому ідентифікація дейксиса реципієнта можлива тільки за допомогою мовного акта. Е. Бенвеніст вважає, що основною характеристикою дейксиса є його зв'язаність “з моментом мовлення”, це “додає вказівному слову щоразу єдиний і неповторний характер” [3, 287].

Отже, наявність дейксиса реципієнта спонукування у висловлюванні може служити експліцитним маркером часу спонукування — моменту мовлення. Якщо лексичне значення дейксиса є величиною перемінною, то значення часу (“історичного”) — величина стала [3, 288].

Проведений аналіз визначив набір займенників, здатних виступати в якості дейксиса реципієнта спонукування, куди віднесений також особовий займенник I-ої особи дв. і мн., на тій підставі, що сема 2-ої особи, як свідчить компонентний аналіз форм I-ої особи дв. і мн. переважає в їхньому складі при функціонуванні в спонукальному реченні. Дейксис реципієнта спонукування має власну референцію і відповідає в кожному мововживанні єдиному об'єкту. Саме завдяки своєму зв'язку з моментом мовлення дейксис реципієнта спонукування може виступати рематичною частиною речення.

Література

1. Апресян Ю.Д. Перформативы в грамматике и словаре // Изв АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1988. — Т. 45. — № 3. — С. 206-223.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. — М.: Сов.энциклопедия, 1966. — 605 с.
3. Бенвеніст Э. Общая лингвистика. — М.: Прогресс, 1974. — 447 с.
4. Исаченко А.В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким: Морфология. — Братислава, 1954. — Ч. 1. — 385 с.; Братислава, 1960. — Ч. 2. — 576 с.
5. Кошечкина И.Г. Теоретическая грамматика английского языка. — М.: Просвещение, 1982. — 336 с.
6. Михайленко В.В. Дейктична залежність імператива // Науковий вісник Чернівецького університету. — Чернівці, 2000. — Вип. 85. Германська філологія. — С. 38-44.
7. Мыркин В. Происхождение и развитие личных местоимений I и 2 лица в германских языках: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. — Архангельск, 1963. — 242 с.
8. Падучева Е.В. Семантические исследования. — М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. — 464 с.
9. Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков. — М.: Изд-во иностр. литературы, 1954. — 379 с.
10. Пупынин Ю.А. О роли перцептора в функционировании грамматических категорий вида, залога и времени в русском языке // Проблемы функциональной грамматики. Категории морфологии и синтаксиса в высказывании. — Санкт-Петербург: Наука, 2000. — С. 36-51.
11. Сёрль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов. Перевод с английского В.З. Демьянкова // Зарубежная лингвистика II. — М.: Издательская группа “Прогресс”, 1999. — С. 229-253.
12. Штелинг Д.А. Грамматическая семантика английского языка. Фактор человека в языке. — М.: МГМИМО, ЧеРо, 1996. — 354 с.
13. Brugmann K. Die demonstrative Pronomina der indogerimanischen Sprachen // Abhandlungen der Philologisch-historischen Klasse der Philologischen Gesellschaft der Wissenschaften. — 1904. — Bd. 22. — N 6. — S. 9-12.
14. Einarsson S. Icelandic Grammar. Texts. Glossary. — Baltimore: Hopkins, 1944. — XXXVII, 502 p.
15. Hartmann R.R.K., Stork P.C. Dictionary of Language and Linguistics. — London, 1972. — 302 p.
16. Peterson W. The Inflection of Indo-European Personal Pronouns // Language. — 1930. — Vol. VI. — N 2. — P. 164-194.

Valeriy Myhailenko. The Deixism of the Pronoun-Subject in the Imperative Sentence in Old Germanic Languages. The deixis expressed by the pronoun-subject of the imperative sentence (utterance) in old Germanic languages is defined as a function: on the communicative level that of the Recipient; on the pragmatic level – that of the Addressee; on the discourse level – that of the Marker of Cohesion in the cognitive space: “I – YOU -

NOW". The pronoun-subject in the form of the 1-st person dual and plural of the imperative sentence/utterance has a binary contensive structure (2-nd person sg. and pl. + 1-st person sg) and reveals its dominant component of the 2-nd person (2-nd person ADDRESSEE + 1 – st. person sg. ADDRESSER)

Галина Озарко

ДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ КАТЕГОРІЙ КОМПОЗИЦІЇ ТА ПРАГМАТИКИ ХУДОЖНЬОГО ТЕСТУ

На сучасному етапі розвитку лінгвістики значна увага приділяється прагматичним аспектам функціонування мови. Очевидно, що прагматичні фактори зачіпають усі рівні мови і виконують визначальну функцію, впливаючи таким чином на вибір змісту і способів його вираження з урахуванням усіх умов мовленнєвої комунікації. Вивчення механізмів взаємодії прагматики з такими категоріями тексту, як інформативність, зв'язність, композиція та ін., визначення її місця серед категорій тексту є надзвичайно актуальним.

Текстова категорія може бути визначена як сукупність найбільш загальних і суттєвих властивостей, як інваріантні характеристики тексту, взаємодія яких забезпечує специфіку і стійкість тексту, як диференціальні ознаки тексту, що відображають окремі аспекти текстоутворення і текстоформування, що реалізується в усіх типах текстів (загальнотекстові категорії) чи в окремих видах текстів. Як стверджує В.А. Кухаренко, функціонально-стилістична належність тексту (його прагматична спрямованість) впливає на засоби і ступінь актуалізації текстових категорій [9, 96]. Прагматика тексту визначає його цілісність, зв'язність, інформативність і, зокрема, композицію. В цій статті ми спробуємо визначити категорії тексту, а також дослідити механізми взаємодії категорій композиції та прагматики в художніх текстах.

Щодо терміну "прагматика", то він по-різному трактується у сучасній лінгвістиці. Слід розрізняти прагматику як текстову категорію і прагматику як науку, що вивчає цю категорію. Деякі вчені розглядають прагматику як науку про мову чи будь-яку іншу систему комунікації з точки зору мети, різних засобів і методів її досягнення та умов за яких такі цілі досягаються. Інші дослідники під прагматикою розуміють теорію, яка вивчає прагматичні параметри літературної комунікації, а також тексту у його динаміці, співвіднесеного з "я" мовця. Під прагматикою розуміють також теорію мовленнєвого впливу; до компетенції прагматики відносять виявлення систем, які характеризують мовну форму, значення і діяльність. Основна маса досліджень у галузі прагматики базується на вченні про відношення знаків до тих, хто ними користується. Прагматика має справу з усіма психологічними, біологічними та соціологічними явищами, які спостерігаються при функціонуванні знаків [3, 75-76].

Отже, при трактуванні терміну "прагматика" більшість учених робить акцент на її антропоцентричності та комунікативній спрямованості і пов'язують з проблемами мовленнєвого впливу. Вони сходяться на тому, що прагматика як наука має вивчати правила відбору і впливу мовних одиниць на учасників комунікації відповідно до умов прагматично-комунікативної ситуації, цілей висловлювання та мети мовців. У трактуванні прагматики ми будемо спиратися на твердження Ю.С. Степанова, який предметом прагматики вважає спеціальні питання "вибору мовних засобів із наявного репертуару для найкращого впливу" [11, 332]. У відповідності з цим, до прагматики як категорії тексту відносимо усі ті чинники, які можуть впливати на структуру тексту (відбір та упорядкування мовних одиниць) і його вплив на реципієнта.

Кожний окремий елемент, а також ієрархічне поєднання елементів в структурі літературного тексту є засобом досягнення певної художньо-сислової (комунікативної мети). Тому всі елементи художнього тексту є елементами складного за будовою смислу. Взаємодія смислових і формальних елементів у структурі художнього тексту простежується у закономірностях розвитку його композиції. Що стосується композиції, то її визначають як неподільну діалектичну єдність змістовної і формальної сторін, що знаходить своє вираження в лінгво-стилістичному оформленні тексту [15, 266]. Композиція є складною, багатоаспектною побудовою, результатом взаємодії і взаємовпливу трьох її сторін: архітектоніки, інформації і функції. Тим більше, що існує ряд підстав вважати композицію однією з основних категорій